

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Кадеєв В. І. До питання про римських вільновідпущеників у Херсонесі в перших століттях н. е. // Вісник Харківського університету. – 1974. – № 104: Історія. – Вип. 8. – Харків: Видавниче об'єднання „Вища школа”, видавництво при Харківському державному університету, 1974. – С. 83 – 88.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

9. Luther M. Ein Zeugnis v. 3. Oktober 1523. E. A., Bd. 53, 212 S.
10. Luther M. An Spalatin, v. 27. Mai 1523. E. A., Bd. 53, S. 162—163.
11. Luther M. An den Kurfürsten Friedrich, v. 11. u. 12. August 1523. E. A., Bd. 53, C. 176—182.
12. Luther M. Ordnung eines gemeinen Kastens. Ratschlag, wie die geistlichen Güter zu handeln sind. E. A., Bd. 22, 1833, S. 96—118.
13. Luther M. An den Kurfürsten Friedrich v. 7. März 1522. E. A., Bd. 53, S. 109—112.
14. Luther M. An Johann Friedrich, Herzog von Sachsen, v. 18. März 1522. E. A., Bd. 53, 119 S.
15. Luther M. An die Wittenberger, 1521. Dez. Bruchstück, E. A., Bd. 53, S. 100—102.
16. Luther M. Eine treue Vermahnung zu allen Christen, sich zu verhalten vor Aufruhr und Empörung. E. A., Bd. 22, 1833, S. 43—59.
17. Aktenstücke zur Wittenberger Bewegung. Anfang 1522. Herausgegeben und erläutert von Hermann Barge, Leipzig, 1912, 36 S.
18. Die Wittenberger Bewegung 1521 und 1522. Von Nikolaus Müller «Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen», VI. Jg., Leipzig, 1909, S. 168—473.
19. Fabiunke, Günter. Martin Luther als Nationalökonom. Berlin, 1963, 362 S.
20. Fuchs, Gerhard. Karlstadts radikal-reformatorisches Wirken und seine Stellung zwischen Müntzer und Luther, «Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin—Luther Universität Halle—Wittenberg», Gesellschaftl und sprachwiss. Reihe, Jg. 3, H. 3, 1953/54, S. 486—548.
21. Kamnitzer, Heinz. Zur Vorgeschichte des deutschen Bauernkrieges. Berlin, 1953, 144 S.
22. Steinmetz, Max. Deutschland von 1476 bis 1648, Berlin, 1965, 428 S.
23. Штерн, Лео. Идеологическая и политическая роль Реформации в прошлом и настоящем. — «Ежегодник германской истории», М., 1969, с. 11—28.

В. І. Кадеев

ДО ПИТАННЯ ПРО РИМСЬКИХ ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИКІВ У ХЕРСОНЕСІ В ПЕРШИХ СТОЛІТТЯХ Н. Е.

Перебування у Херсонесі римських вільновідпущеників зафіксовано епіграфічними джерелами, а тому не викликає сумніву. Проте вивченням їх становища, чисельності, етнічної належності та політичної ролі дослідники спеціально не займалися. Звичайно вони відзначали тільки наявність кількох римських вільновідпущеників, про яких згадують надгробні написи [1, с. 131; 2, с. 92]. При цьому зовсім не використовувалися просопографічні дані, зокрема римські імена, які зустрічаються в епіграфічних документах.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб на основі епіграфічних джерел не тільки показати значно більшу кількість римських відпущеників, ніж вважалося досі (само по собі це має важливе значення для історії міста в перших століттях н. е.),

а й визначити по можливості їх етнічну належність, соціальне становище, роль у політичному житті Херсонеса.

Ми маємо кілька епіграфічних джерел, де говориться про перебування у Херсонесі римських вільновідпущеників. Наприклад, на саркофазі Аврелії Тіхе, датованому II ст. н. е., знайдено напис грецькою і латинською мовами, який розповідає, що саркофаг та напис разом з спадкоємцями замовили вільновідпущеники [3, № 508]. Напис свідчить, що у свій час Аврелія Тіхе відпустила на волю кількох рабів, які, ставши вільними, взяли участь у похованні своєї патронеси. Ім'я Aurelia Tyche має римську форму і складається з імператорського попен та прещького за походженням *cognomen* — Tyche [4, s. v.]. Останнє було особистим іменем похованої. Воно часто зустрічається серед імен римських рабинь та вільновідпущениць [5, с. 130; 6, № 8732]. Отже, ім'я похованої дозволяє вважати її відпущеницею, мабуть, пречанкою. Імператорське ж родове ім'я вказує, що це відпущениця імператорської фамілії. Про грецьке походження цієї жінки свідчить грецький напис на саркофазі.

Інше відоме джерело — латинський надгробний напис часів імператора Нерона, де згадуються три римських відпущеники: Т. Цинцій Басиль, Т. Цинцій Епіктет та П. Ведій Трепт [3, № 562]. Двоє з них колишні раби Тита Цинція і мали у складі своїх імен ім'я хазяїна — Т. Cincius, а як *cognomen* грецькі імена — Basilis [7, s. v.] та Epictetus [7, s. v.]. Ім'я третього Публій Ведій Трепт (P. Vedius Threptus) також складалося з імені хазяїна P. Vedius та прещького *cognomen* — Threptus [4, s. v.]. Наявність грецьких *cognomina* дає змогу стверджувати, що всі вільновідпущеники були греками.

Є ще один напис, який не привертав уваги дослідників, хоч давно опублікований. Ми маємо на увазі дуже пошкоджену латинську епіграфію патронів, замовлену його вільновідпущеником. На жаль, обидва імені не збереглися [3, № 571].

Крім цих безпосередніх свідчень, існують просопографічні дані, зокрема римські імена, що трапляються в херсонеських написах. Вони не могли належати римлянам, що у провінціальних та залежних від Риму грецьких містах не одержували громадянських прав, а утворювали там окрему групу населення. Їх називали *OI KATAKOYNTEΣ PΩMAIOI*. Згадана група мала привілейоване становище у порівнянні з громадянами цих міст, а тому не брала участі в роботі Ради та Народних зборів [8, с. 131]. Навіть побіжний погляд виявляє тут імена широко розповсюджені в середовищі римських рабів та вільновідпущеників [9; 10]. Це — Понтик, Марін, Гілар, Герман, Сабін, Пріск та інші. Перелічені імена становлять переважну більшість у групі римських імен, які не пов'язані з одержанням прав римського громадянства, а отже, це не прояв випадковості, а свідчить про наявність осіб відповідного походження. Адже внаслідок певної номенклатури імен не тільки римські доморослі раби (ver-

пає), але й вільновідпущеники та їх нащадки зберігали вказані імена [10, с. 149—150]. Отже, слід докладно ознайомитися з тими епіграфічними джерелами, де згадуються такі імена, та вияснити все, що стосується їх носіїв.

Спочатку треба звернути увагу на осіб, які окріпили печатками, декрет 130/131 року н. е. на честь Папія сина Гераклеона [11, с. 155—157]. Тут в одного з архонтів римське ім'я — Петроній Марін (ΠΕΤΡΩΝΙΟΣ ΜΑΡΕΙΝΟΣ). Воно складається з двох елементів (ποπην і σογποπην) у називному відмінку. Ім'я подвійне і побудоване за римським зразком та ще й римське за походженням. Греки не носили подвійних імен [12, 525, прим. 3]. Наявність родового імені Петроній і σογποπην Марін, відомого серед римських рабів [10, с. 156], дозволяє вважати, що перше належало патрону й від нього перейшло до Маріна — відпущеника, або сина відпущеника, котрий одержав промадянські права у Херсонесі, а згодом і посаду архонта. Серед осіб перелічених у декреті, є Луцій Антоній Руф (ΛΟΥΚΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΡΟΥΦΟΣ), який носив повне римське ім'я. Привертає до себе увагу ποπην Антоній, яке належало до відомого плебейського роду. Серед представників його були видатні політичні діячі, але у них це ім'я було без σογποπην [13, Ad Att., XV, 5, Fam., VI, 2; 14, Jul. 36, Aug. 9, 14, 15]. Вжитий тут σογποπην Руф, на думку М. Гордон, є одним з поширених рабських імен [9, с. 96]. А коли раб діставав волю, його особисте ім'я приєднувалося до імені хазяїна як σογποπην. Утворене таким чином ім'я ставало ім'ям вільновідпущеника¹.

У названому декреті згадуються два члени херсонеської Ради — ΛΟΥΚΙΟΣ ΙΛΑΡΟΥ і ΠΟΝΤΙΚΟΣ ΙΛΑΡΟΥ, тобто Луцій син Гілара і Понтик син Гілара². Ім'я останнього ми зустрічали в декреті 129/130 року, він тоді займав посаду номофілака [3, № 359]. Це — римські імена, але структура у них грецька (ім'я з патроніміконом). Належали вони, мабуть, херсонесцям грецького походження³. У той же час Ponticus і Hilarus — імена дуже поширені серед римських рабів [9, с. 98, 100, 106; 15, с. 133, прим. 136; 16, с. 275]. Типові рабські імена при наявності спільного патронімікона свідчать, що їх носії походили з родини римського вільновідпущеника.

Присутність римських відпущеників та їх нащадків у Херсонесі підтверджують і інші епіграфічні джерела. Наприклад, одного з херсонеських послів звали Валерій Герман (ΟΥΑΛΕΡΙΟΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ) [3, № 404]. Ім'я це безумовно, римське, побудоване за римським зразком, бо обидва елементи в називному від-

¹ Прикладом такого утворення можуть служити згадані вище імена відпущеників — Т. Cincius Basilis та Т. Cincius Epictetus.

² Наявність однакового і дуже рідкісного у Херсонесі патронімікона дозволяє припустити, що це — брати.

³ Римське ім'я Hilarus могло походити від грецького прикметника «ΙΛΑΡΟΣ», а носили його особи грецького походження.

мінку. Воно складається з *poten* і *cognomen*, а *praenomen* відсутнє, що характерно для другої половини II ст. н. е. [5, с. 99, прим. 1 до № 8646; 17, с. 26], тобто періоду, яким датується напис, де згадується дане ім'я. Показове ім'я *Germanus*, характерне для римських рабів, котре іноді означало етнікон, але утворювалося здебільшого від латинського прикметника [8, с. 98]. Отже, мабуть, і в цьому випадку перед нами представник родини римського вільновідпущеника.

В іншому написі (близько середини II ст. н. е.) [18, № 1] згадується ім'я *AEMILIANOS SABEINOS*, створене з двох римських, але побудоване за грецьким зразком. Імена, подібні *Aemilianus*, з суфіксом — *ianus*¹ мали усиновлені [19, 83], але частіше раби та відпущеники [5, с. 98, прим. 1 до № 8504; 17, с. 32; 20, с. 312]. У вільнонароджених усиновлених їх родове ім'я з суфіксом — *ianus* перетворювалося в другий *cognomen*, у рабів та вільновідпущеників ім'я з таким суфіксом було особистим і утворювалося від родового імені хазяїна. В нашому випадку носій вказаного імені навряд чи належав до старовинного патриціанського роду Еміліїв. Імовірніше він походив з родини відпущеника, про що свідчить і особисте ім'я. На користь цього говорить і його патронімikon, бо ім'я *Сабін* (*Sabinus*), відоме серед вільнонароджених як *cognomen* [14, Vit. 15, 2, 3, Vesp. 1, 3; 21, Ot. 5; 22, II, 46, 55; 23, II, 5, 9, 10, III, II, 17, 18], в середовищі рабів та відпущеників використовувалося як особисте ім'я [9, с. 99]. Грецьке походження Еміліана сина Сабіна доводить і грецька структура імені.

Мабуть, аналогічне походження мав і Юліан син Аквілі (*IOULIANOS AKYLOU*) — херсонеський архонт, якого названо серед осіб, що приклали свої печатки до декрету 30—60 рр. II ст. н. е. [3, № 363]. Тут ім'я має грецьку структуру (ім'я та патронімikon), але обидва елементи римські. *Julianus* з суфіксом — *ianus* походить від родового імені Юліїв. Використане воно як особисте, що дозволяє вважати носія представником родини вільновідпущеника. Це підтверджує патронімikon Аквіла, який також був особистим іменем, а у вільнонароджених громадян воно виступає як *cognomen* [23, II, 44, III, 7, XII, 15, 21]. Як *cognomen* згадане ім'я широко використовували римські солдати та ветерани з числа уродженців Дації [25, № 1629], Мезії [25, № 6178, 8110, 14409]. Отже, ім'я Аквіла стало шаблонним, поширеним серед вільновідпущеників та провінціалів.

Синім імператорського відпущеника був Аврелій Діонісій (*AΥΡ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ*), який пожертвував 300 денаріїв на колону [3, № 443]. Його батька звали Пріск (*ΠΡΕΙΣΚΟΣ*). Звичайно, в римському середовищі це *cognomina* [14, Tib. 42, 2; 22, III, 49—51, XIII, 28, XV, 71; 24, II, 92, III, 55, 6], але як особисте

¹ За допомогою цього суфікса в латинській мові утворювалися прикметники, які означали власність або походження [17, 32].

ім'я його широко вживали раби, зокрема доморослі або народжені в містах [9, с. 99]. Оскільки батько Діонісія мав це ім'я як особисте, можна вважати, що він був вільновідпущеником, але, можливо, не приватної особи, а імператорської фамілії. Це підтверджує імператорське родове ім'я Аврелій. Діонісій же вважався уже вільнонародженим.

Привертає увагу ім'я першого архонта 185/186 р. — М. АΥΡ. ΒΑΣΙΛΕΙΔΙΑΝΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ [3, № 404], де третій елемент, безумовно, грецький, але з суфіксом — ΤΑΝΟΣ (ianus), як в римських іменах, про що говорилося вище. У даному випадку ім'я ΒΑΣΙΛΕΙΔΙΑΝΟΣ виникло від ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ і, мабуть, належало усиновленому Василідом Александру, котрий одержав у спадщину від названого батька — римського громадянина, імператорське ім'я. Однак тоді слід визнати, що у грецьких родинах існували типово римські звичаї усиновлення та одержання імен. Але процес романізації у Херсонесі не був настільки глибоким. Тому можливе й інше пояснення, а саме: Александр міг належати до родини імператорського вільновідпущеника, який у свій час був рабом якогось Василіда [5, с. 98, прим. 1 до № 8504].

Таким чином, епіграфічні джерела не тільки доводять існування римських вільновідпущеників у Херсонесі, але свідчать про час їх появи, майновий стан, вказують на політичну роль у місті. Ці дані дозволяють зробити такі висновки.

Римські вільновідпущеники з'явилися у Херсонесі в другій половині I ст. н. е. Витрати та пожертвування на потреби міста говорять про їх заможність. У політичному житті міста спочатку вони не брали участі. В II ст. н. е. становище римських вільновідпущеників, а особливо їх нащадків, які вважалися вільнонародженими і належали до заможних верств населення, значно змінилося. З кінця 20-х років і протягом всього II ст. н. е. поряд з місцевими багачами та знаттю вони посідають панівне становище, дістають доступ до магістратур, входять до складу Ради. Римські вільновідпущеники, які мешкали у Херсонесі, були здебільшого греками, мабуть, виходцями з малоазійських міст, з якими Херсонес підтримував жваві і досить сталі економічні зв'язки.

Інтенсивний процес соціальної мобільності римських вільновідпущеників, які від рабів піднімалися до представників пануючої верхівки, пояснюється, на наш погляд, соціальною політикою Риму відносно грецьких міст, що входили до складу провінцій, або знаходилися в інших формах залежності від Риму. Метою цієї політики була підтримка багатих верств населення згаданих міст, наділення їх правами римського громадянства. Така політика відкривала шляхи до кар'єри як в органах місцевої адміністрації, так і на службі Риму. До цих верств на-

селення входили багаті вільновідпущеники, які були соціальною опорою римської влади у грецьких містах, а також провідниками римської політики. Вони допомагали Риму експлуатувати не тільки рабів, але й незаможних вільних громадян Херсонеса, утримувати за їх рахунок римський гарнізон у місті та його околицях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белов Г. Д. Херсонес Таврический. Л., 1948, 147 с.
2. Гайдукевич В. Ф. История античных городов Северного Причерноморья. — Античные города Северного Причерноморья, т. М.—Л., 1955, с. 23—147.
3. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini, v. I, Petropoli, 1916, 594 S.
4. Fick A. Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt mit den Namen—Systemen verwandter Sprachen verglichen und systematisch geordnet, Göttingen, 1894, 837 S.
5. Сергеевко М. Е. Ремесленники древнего Рима. Л., 1968, 151 с.
6. Corpus Inscriptionum Latinarum, VI, 1882, 1746 S.
7. Папе W. Wörterbuch der griechischen Eigennamen, Braunschweig, 1884, 1710 S.
8. Свенцицкая И. С. Разрушение гражданского коллектива и личной собственности в провинции Азии. — «Вестник древней истории», 1969, № 3, с. 130—142.
9. Gordon M. L. The Nationality of slaves under the early Roman Empire. — «Journal of Roman Studies», 14, 1924, S. 91—111.
10. Thylander H. Étude sur L'épigraphie latine, Lund., 1952, 192 S.
11. Суворов Е. Г. Новая херсонесская надпись. — «Вестник древней истории», 1960, № 3, с. 154—158.
12. Корпус боспорских надписей. М.—Л., 1965, 951 с.
13. Cicero M. T. Epistulae, Hannover, 1836, 413 S.
14. Suetoni de Vita Caesarum libri VIII, Lipsiae, 1908, 191 S.
15. Каллистов Д. П., Нейхардт А. А. та ін. Рабство на периферії античного мира. Л., 1968, 271 с.
16. Weaver P. R. C. The Status nomenclature of the Imperial freedmen. — «The Classical Quarterly», XIII, № 2, 1963, S. 272—278.
17. Бешевлиев В. Проучвания върху личните имена у траките. София, 1965, 130 с.
18. Латышев В. В. Эпиграфические новости из южной России. — «Известия Археологической комиссии», вып. 65, 1918, с. 9—26.
19. Федорова Е. В. Латинская эпиграфика. М., 1969, 373 с.
20. Weaver P. R. C. Cognomina ingenua: a note. — «The Classical Quarterly», XIV, № 2, 1964, S. 311—315.
21. Plutarchi vitae parallelae, Lipsiae, 1906, 461 S.
22. P. Cornelii Taciti libri qui supersunt, t. I. Annales, Lipsiae, 1962, 402 S.
23. C. J. Caesar. Commentarii rerum gestarum, I. Bellum gallicum, Lipsiae, 1968, 353 S.
24. P. Cornelii Taciti libri qui supersunt, t. II, fasc. 1. Historiarum libr. Lipsiae, 1961, 202 S.
25. Corpus Inscriptionum Latinarum, III, 1873, 620 S.